

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ТА ПРАВОЗАСТОСОВНА ПРАКТИКА ЩОДО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

Проведено аналіз умов та причин, за яких допускається систематичне невиконання рішень суду в Україні на прикладі рішень суду, які стосуються відновлення прав власника на нерухоме майно.

Ключові слова: верховенство права, виконання рішень суду, права власника, нерухоме майно.

У «Наукових записках НаУКМА» за 2008 рік було опубліковано статтю Н. Л. Добрянської та А. А. Мелешевича «Верховенство права та судова практика Європейського суду з прав людини стосовно України із забезпечення виконання судових рішень», в якій було порушено низку актуальних питань щодо невиконання рішень суду в Україні. З часу друку ця проблематика не тільки не втратила актуальності, а і ще більше загострилась. Про це, зокрема, свідчить рішення від 5 червня 2009 року Комітету міністрів Ради Європи стосовно невиконання чи затримок у виконанні рішень національних судів, у якому, зокрема, Комітет міністрів нагадав, що невиконання рішень національних судових органів є структурною проблемою в Україні. Констатував, що й далі існує ціла низка справ, в яких рішення національних судів залишаються невиконаними попри рішення Європейського суду, а також зазначив із занепокоєнням, що, попри зусилля, докладені органами влади України в запровадженні тимчасових заходів, структурну проблему, яка лежить в основі порушень, досі не усунуто.

Ігнорування поставленої проблеми Урядом України в подальшому призвело до прийняття 15 жовтня 2009 р. Європейським судом «пілотного» рішення у справі «Юрій Іванов проти України». В цьому рішенні вкотре було процитовано вже майже хрестоматійне тлумачення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод про те, що право на суд, захищене статтею 6, було б ілюзорним, якби національна правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судові рішення залишалось невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін. Ефективний доступ до суду передбачає право на виконання судового рішення без невиправданих затримок [1].

Застосована судом процедура «пілотного» рішення полягала в тому, що суд визнав факт невиконання судових рішень в Україні системою, що існує на національному рівні. Назвав причини існування такої системи, зокрема брак бюджет-

них коштів, бездіяльність з боку державних виконавців та недоліки в національному законодавстві. А також зобов'язав Україну впродовж року від дати, на яку це рішення набуває статусу остаточного, запровадити в національній правовій системі практичні засоби юридичного захисту. Вказане рішення набуло статусу остаточного 15 січня 2010 р.

Рівно через рік після цієї дати, 14 січня 2011 р. Кабінет Міністрів України вніс до Верховної Ради України проект Закону «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду». Не вдаючись до детального аналізу положень та механізмів гарантій, запропонованих законопроектом, слід зазначити головне, що держава бере на себе зобов'язання та гарантує виконання рішення суду про стягнення коштів та зобов'язання вчинити певні дії щодо майна, боржником за яким є: державний орган; державні підприємства, установа, організація; юридична особа, примусова реалізація майна якої забороняється в порядку, встановленому законодавством [2].

З огляду на це постає запитання, а чи дійсно цей законопроект є тим самим ефективним національним засобом або його частиною щодо юридичного захисту порушеного права, прийняти який Україну зобов'язав Європейський суд? Чи усуває він недоліки в національному законодавстві та причини бездіяльності з боку державних виконавців? Для того щоб відповісти на це запитання, необхідно проаналізувати ті 1400 справ проти України, які залишились в Європейському суді ще не розглянутими, які так чи інакше стосуються ст. 13 Конвенції, щодо причин невиконання судових рішень. І як мінімум з'ясувати, чи дійсно проблеми з виконанням є там, де боржниками по справах є виключно державний орган; державні підприємства, установа, організації?

Практично здійснити таке дослідження досить важко, але практика виконання, а точніше невиконання судових рішень свідчить про те, що є чимала категорія судових рішень, які не виконуються не тому, що боржником виступає

державний орган, а тому, що існують системні прогалини в законодавстві, які дають можливість боржникам, безкарно зловживаючи своїми правами, не виконувати рішення суду. При цьому держава, в особі державної виконавчої служби, обмежується тільки констатацією факту неможливості виконати судові рішення і виправдовується відсутністю дієвого механізму такого виконання.

Проілюструвати вищенаведену тезу можливо за допомогою одного з рішень, прийнятого у 2009 році Господарським судом м. Києва (справа 16/255), яке перебуває на стадії примусового виконання останні два роки. Одним з пунктів вказаного рішення стало зобов'язання Комунального підприємства «Одеське міське бюро технічної інвентаризації та реєстрації об'єктів нерухомості» (далі – БТІ) відновити запис про право власності на нерухоме майно підприємству «Н». В добровільному порядку БТІ рішення суду не виконало, хоча і було стороною у справі. Після відкриття місцевою виконавчою службою виконавчого провадження щодо примусового виконання рішення, боржник не виконував рішення суду, посилаючись на необхідність додаткового судового роз'яснення порядку виконання рішення. Після повторного звернення позивача по справі підприємства «Н» за відновленням реєстрації своїх правовстановлювальних документів, з'ясувалось, що в БТІ за цей період уже зареєстровано іншу угоду щодо продажу нерухомого майна і в нього є інший власник. Як наслідок, виконавча служба закриває примусове провадження з формулюванням неможливості виконання судового рішення, наказ повертається до суду.

Слід зазначити, що Київський апеляційний господарський суд м. Києва, який своєю постановою у лютому 2011 р. підтримав ухвали Господарського суду м. Києва про відновлення виконавчого провадження по цій справі та роз'яснення порядку виконання судового рішення, в мотивувальній частині прямо послався на порушення боржниками по справі ст. 6 Конвенції, а також як аргументацію навів рішення Європейського суду у справах «Горнсбі проти Греції» від 19 березня 1997 р. (п. 40) та «пілотне» рішення «Юрій Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 р.

До честі суддів Господарського суду, їхня мотивація переплітається з мотивацією рішень Європейського суду по аналогічних справах: «Намагання скаржників пояснити “неможливість” виконання судового рішення в частині зобов'язання КП “Одеське міське БТІ” відновити у Єдиному держреєстрі прав на нерухоме майно запис від 17.03.2004 щодо власності на нерухомість ВАТ “Н” є надуманим, оскільки рішення суду від 06 березня 2008 року вступило в

законну силу 19 березня 2009 року, а договори про “продаж” чужого майна Товариство “Д” стало укладати пізніше – 16 червня 2009 року. Отже, навіть за формально-часових ознак, договори суб'єктів господарювання, виготовлені між собою після визначення судом іншого власника майна без попереднього скасування судового рішення, не можуть бути підставою, яка перешкоджає виконанню рішення суду. В іншому випадку, суб'єкти господарювання, оформлюючи неодноразово нові договори і зловживаючи своїми правами, а орган управління – обов'язками, могли б перешкоджати виконанню судових рішень не роками (як в даному випадку), а необмежено в часі». Тобто, суд чітко визначив свою позицію щодо обов'язковості виконання судового рішення і надуманості перешкод, які нібито заважають його виконанню.

Але, на жаль, Європейський суд мав рацію, коли констатував наявність системних проблем з виконанням судових рішень. Попри вищевказане роз'яснення порядку виконання судового рішення і відновлення виконавчого провадження, рішення суду на сьогодні так і не виконано. Однією з причин такого стану речей є те, що існує ціла низка законодавчих актів, «прикриваючись» якими, в нашому випадку БТІ, «законно» може не виконувати судові рішення. Нижче ми ще зупинимось на цьому.

Отже, постає запитання, а чи нестиме держава відповідальність у такому або схожому випадку системного невиконання судового рішення, з огляду на перспективу прийняття закону «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду»? Судові справи, які стосуються прав на нерухоме майно, займають значний сегмент у загальній та господарській юрисдикції. Відповідно, судові рішення, «боржником» в яких виступає БТІ, не є поодинокими, адже на сьогодні це єдиний орган, який реєструє право власності на нерухомість. Відповідь на поставлене запитання буде негативною, державні гарантії щодо невиконання вказаної категорії рішень не працюватимуть, оскільки БТІ в Україні за своїм правовим статусом є належним місцевій територіальній громаді комунальним підприємством, на яке тільки покладено обов'язок частково виконувати державні функції.

Виходом із цієї ситуації могла б стати передача функцій з реєстрації нерухомості до державного органу, наприклад Міністерства юстиції України. Проект щодо такої передачі функцій неодноразово анонсувався декількома останніми українськими урядами, але на практиці так нічого і не зроблено – можливо, буде зроблено у 2012 році відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» в редакції від 11 лютого 2010 року.

Окремої уваги заслуговує також уніфікація підзаконних актів щодо самої процедури правозастосування у випадку реєстрації прав на нерухоме майно. Наприклад, відповідно до п. 3.5.1 Тимчасового положення про порядок державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 18 лютого 2002 р. № 7/5, реєстратор БТІ відмовляє у проведенні державної реєстрації прав, якщо право власності та інші речові права на нерухоме майно виникли на підставі правочинів за наявності в Єдиному реєстрі заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, відомостей про накладення заборони та/або арешту нерухомого майна, що підтверджується відповідним витягом.

Цілком логічна і послідовна норма на практиці використовується органами державної реєстрації прав на нерухоме майно для відмови у виконанні судових рішень, оскільки БТІ не проводить розмежування між актами правозастосування, різновидом яких є рішення суду, та правочинами в розумінні цивільного законодавства, про які йде мова в наведеній статті Тимчасового положення.

Наступною підставою, яка часто трапляється на практиці, для обґрунтування причини невиконання судового рішення органами БТІ, стає «широке» розуміння арешту майна за відсутності однозначного визначення цього поняття. Зокрема, арешт як засіб забезпечення позову може бути накладено будь-яким судом навіть за штучно відкритою справою, вже після набрання законної сили рішенням суду, наприклад, про поновлення права власності. Заповнити цю прогалину можна за аналогією, використавши визначення, яке наведено в договорі між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах (ст. 2) (м. Нью-Делі, 3 жовтня 2002 року), де вказано, що «арешт власності» означає будь-які заходи для запобігання продажу, передачі або розпорядження власністю. Граматичне і логічне тлумачення цієї норми вказує на те, що

будь-хто тимчасово позбавляється права продати або якимось іншим чином розпорядитись майном. Якщо суд скасовує запис про право власності і зобов'язує орган державної реєстрації відновити запис про право власності попередньому власнику, розпорядження майном чи відчуження майна не здійснюється. Насправді відбувається поновлення порушеного права власника, як форма захисту права, яке, своєю чергою, в теорії права і на практиці визнається видом правової відповідальності [3]. І логічним є виконання цього рішення незалежно від наявності арешту майна. В зворотньому випадку, арешт майна стає засобом для зловживання правом, яке унеможливує виконання судових рішень щодо прав власності на нерухомість майже необмежено в часі. Професійний рівень посадовців БТІ і практика, яка склалась при реєстрації прав на нерухоме майно, суттєво перешкоджають правозастосуванню відповідно до принципів верховенства права. Одним із таких принципів якраз і є обмеження дискреційних повноважень, яке у наведених випадках не діє.

Висновки. В проведеному дослідженні проаналізовано невелику частину причин, які заважають на практиці безумовному виконанню судових рішень. За відведений Україні європейським судом рік запровадити в національній правовій системі практичні засоби юридичного захисту повною мірою не вдалось. Запропонований Кабінетом Міністрів України проект Закону «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду» безумовно є прогресивним кроком, але і він не вирішить питання щодо невиконання судових рішень органами БТІ без перепідпорядкування цих органів державі. Одного цього Закону замало для подолання системних причин, які перешкоджають дотриманню ст. 6 Конвенції. Залишаються не уніфікованими щодо цивільного законодавства положення, якими керуються органи БТІ при здійсненні своїх функцій, а також немає чинників, які б перешкождали довільному тлумаченню законодавства при здійсненні реєстраційних функцій.

1. Див. рішення у справі «Юрій Іванов проти України» від 15 жовтня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.5236.0>

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_

3. Поляков А. В. Общая теория права / А. В. Поляков. – СПб., 2004. – С. 834.

O. Tseliev

RULE OF LAW AND ENFORCEMENT PROCEDURES CONSIDERING COURT DECISIONS ENFORCEMENT IN UKRAINE

The purpose of this issue is to analyze the conditions and factors for systematic nonfulfillment of courts decisions in Ukraine as exemplified by court rulings considering restoration of owners estates in real property.

Keywords: the rule of law, implementation of decreets, right for a proprietor, real estate.